

arquitectura sense arquitectes, 60 anys

Ningú se'n recorda, però aquest mes de novembre farà seixanta anys que l'arquitecte **Bernand Rudofsky** va comissionar per al Museu d'Art Modern de Nova York (el famós MoMa) una singular exposició sobre l'art de construir previ a l'era industrial. Una arquitectura anònima i comunitària diferent per a cada territori segons el clima, la topografia, els recursos i la seva gent amb la seva cultura. Una arquitectura que després se li ha dit de moltes maneres: tradicional, popular, local, autòctona, vernacular, vernacula... segurament perquè no se sabia ben bé com anomenar-la. Que ja és significatiu!

L'exposició¹, i el catàleg posterior, tenia el provocador títol d'*Arquitectura sense arquitectes*. Partia de la idea que la història de l'arquitectura, com la història en general, s'havia centrat en allò que interessava a Occident, és a dir, en els grans personatges, els grans esdeveniments i les grans obres de l'arquitectura d'unes èpoques i d'uns llocs concrets. Res sobre les "classes subalternes", que diria **Antonio Gramsci**, ni tampoc sobre les seves cases, i menys encara en països remots.

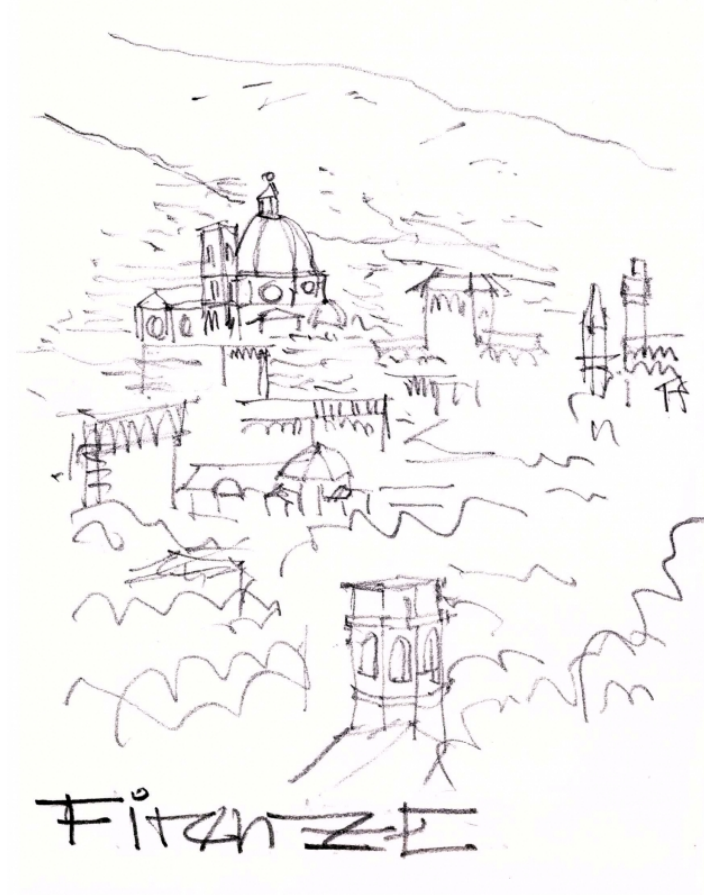
Abans del capitalisme triomfant, abans del valor de canvi del sòl i la posterior deriva especulativa, només es bastia per necessitat amb els mínims recursos (no hi havia ni temps ni mitjans per perdre) segons unes fórmules depurades per l'experiència. Era la mateixa gent que, seguint les pautes transmeses de generació a generació, la que feia d'arquitecte-constructor.

Després vindrà la tradició familiar o els gremis com a bressol dels mestres d'obra. Així, doncs, no es pot dir que no fossin construccions pensades, avui diríem que projectades, prèviament a aixecar-les. No era una arquitectura sense arquitecte. El què no hi havia era cap titulat, ningú que hagués passat per una formació reglada sobre el procés edilici, ja que aquesta figura apareix amb la Revolució Francesa. Fins i tot, els grans constructors del passat seran reconeguts per les seves obres monumentals a les quals arribaven, no pas per la seva formació com a arquitecte sinó després de destacar com a escultors, pintors o joiers. Pensem, per exemple, en **Apodolor de Damasc, Guillen Sagrera, Pere Comte, Miquel Àngel Buonarroti, Filippo Brunelleschi, Gian Lorenzo Bernini...**

¹ L'exposició *Architecture Without Architects* es va exhibir al MoMa de Nova York del 9 de novembre de 1964 al 7 de febrer de 1965. B. Rudofsky, *Arquitectura sí arquitectos*, Logroño, 2020.

arquitectura sense arquitectes, 60 anys

Vista de Florència des de l'Oltrarno amb la cúpula de Santa Maria del Fiore de Brunelleschi al fons.
E. Dilmé, 1993.

En el cas espanyol la formació oficial d'arquitecte comença cap a finals del segle XVIII amb les *Escuelas de Nobles Artes*. Posteriorment, el 1844, la reforma de l'*Academia de Bellas Artes de San Fernando*, deriva en la creació de l'*Escuela Especial de Arquitectura de Madrid* (l'única que podrà expedir títols oficials d'arquitecte), i de tretze *Academias Provinciales* dividides en dues categories. Les de primera classe impartiran pintura, escultura i construcció per formar a mestres d'obra, aparelladors i agrimensors. No serà fins a 1875 que es crearà la *Escuela Provincial de Arquitectura de Barcelona*. I a partir d'aquí la lluita dels titulats a Madrid o Barcelona per apartar dels encàrrecs als mestres d'obra i, encara més, als "aficionat a l'arquitectura" fins que, amb el canvi de segle, seran els únics que legalment podran exercir d'arquitectes².

² E. Dilmé, *La restauració històrica de la llotja de Palma de Mallorca (1866-1905). Lliçons d'una intervenció vuitcentista*, tesi doctoral, <https://upcommons.upc.edu/handle/2117/95501?show=full>

arquitectura sense arquitectes, 60 anys

A Andorra el canvi cap a l'especialització es començarà a percebre a mitjans de segle XIX, primer amb els mestres d'obra que, inspirant-se en models barcelonins, mudaren l'aspecte de les cases fortes del país, com queda palès en les façanes de la plaça Príncep Benlloch d'Andorra la Vella. I ja, encetat el segle XX, amb els arquitectes titulats, bàsicament catalans, començant per **Cèsar Martinell**,³ el 1916, fins a ser una munió atreta per l'imparable procés urbanitzador que va viure el país, des de mitjans de la centúria, de la mà de tota mena de professional (aparelladors, delineants...) que també bastien edificis⁴. Es veu que en tal accelerat creixement no sobrava ningú! El 1988 es va constituïr el Col·legi Oficial d'Arquitectes d'Andorra (COAA) que aconseguí posar ordre en el sector amb l'aprovació, el 1999, de la Llei reguladora de l'exercici de les professions lliberals de l'arquitectura⁵.

Fotografia de detall del festejador i de la terrassa de la "casa del Russos" de Cèsar Martinell. Fons C. Martinell, Arxiu històric del COAC.

³ Ibidem, *Casa del Russos*, <https://www.enricdilme.com>

⁴ Vide nota núm. 3.

⁵ Ibidem, *30 anys del COAA*, <https://www.enricdilme.com>

arquitectura sense arquitectes, 60 anys

Després de la II Guerra Mundial, Europa, i el Primer Món, va experimentar un dels episodis de creixement econòmic, demogràfic i urbanístic més importants de la història. L'estil Internacional, versió edulcorada del Moviment Modern, va ser el referent per tal expansió. Un model nòrdic i industrial que es va imposar arreu, però que es demostra inadequat en altres latituds, de climes i cultures ben diferents, fet que el posarà en crisi. En aquells moment de dubtes **Rudofsky** dirigeix la seva mirada cap a l'arquitectura de la tradició gràcies al finançament de la Fundació John Simon Guggenheim Memorial i la Fundació Ford, així com a l'ajuda destacats exponents del Moviment Modern com **Walter Gropius**, **Ricard Neutra**, **Josep Lluís Sert**, **Gio Ponti** o **Kenzo Tange**. En els seus viatges descobreix centenàries formes edificies d'adaptar-se a l'entorn de forma calmada, creant teixits limitats de creixement meditat i lent, l'antítesi de la voràgine descontrolada de la modernitat. De tot plegat va resultar la comentada exposició al MoMa i una casa de construcció tradicional a Frigiliada, Màlaga, que va dissenyar i aixecar **Rudofsky**, entre 1967 i 1971, i signada pel seu amic **José Antonio Coderch**, ja que ell, com a estranger, no ho podia fer. En aquella deliciosa casa es va retirar amb la seva dona, i que, per cert, el 2011 va ser declarada Bé d'Interès Cultural (BIC) per la Junta d'Andalusia. Un edifici que ni havia complert mig segle declarat BIC! Increïble! Quan ho farem aquí? Ja hem arribat tard amb l'Editorial Casa i Vall de **Domènec Escorsa**⁶, però encara si som a temps amb, per exemple, la casa Farràs de **Josep Maria Sostres**⁷, entre d'altres.

Recreació de la darrera versió de la casa Farràs de Josep Maria Sostres. E. Dilmé, 2017.

⁶ E. Dilmé, *Domènec Escorsa a Andorra*, <https://www.enricdilme.com>

⁷ Idibem, *Josep Maria Sostres a Andorra*, <https://www.enricdilme.com>

arquitectura sense arquitectes, 60 anys

En fi. En tot cas, la discussió sobre el futur de l'arquitectura en l'època de l'exposició de **Rudofsky** no agafarà el camí de la tradicional sinó un altre, el de superar la modernitat amb el que s'ha anomenat postmodernisme.

Dues obres publicades el 1966 seran capdals: *L'architettura della città* d'**Aldo Rossi** i *Complexity and Contradiction in Architecture* de **Robert Venturi**⁸ (al que seguirà *Learning from Las Vegas* el 1972 d'ell mateix, la seva dona, **Denise Scott Brown**, i el soci d'ambdós, **Steven Izenour**).

I si per l'uropeu era necessari reprendre la forma a través dels principis tipològics i constructius, per l'americà l'arquitectura havia de ser, per sobre de tot, un llenguatge comunicatiu. Ser accessible per a tothom.

En definitiva, com dirà **Umberto Eco** (2015), aplicar un doble codi que barregi el passat i el present, el proper i el llunyà, el diví i el profà, el seriós i l'acudit com en el seu best-seller *Il nome della Rosa* (1980) on cita tant a la Bíblia com a Snoopy⁹. El mateix **Eco** explica¹⁰:

L'avantguarda destrueix el passat. El desfigura: Les demoiselles d'Avignon constitueixen un gest típic de l'avantguarda; després l'avantguarda va més enllà, una vegada que ha destruït la figura, l'anul·la, arribar a l'abstracte, a l'informal, a la tela en blanc, a la tela estripada; en arquitectura serà l'expressió mínima del curtain wall, l'edifici com estela, paral·lelepípede pur... la resposta postmoderna al modern consisteix en reconèixer que, donat que el passat no es pot destruir -la seva destrucció condueix al silenci-, el que cal fer és tornar-ho a visitar; amb ironia, sense ingenuïtat.

La posició de **Venturi** va ser la que finalment s'imposarà amb seguidors com **Ricardo Bofill** i exemples com els seus tres projectes andorrans.¹¹ En el cas del Santuari de Meritxell, l'únic que va tirar endavant, **Bofill** parlava de pouar en **Alberti** (1404-1474) i en **Palladio** (1508-1580) i no pas en l'arquitectura vernacular d'andorrana.

⁸ E. Dilmé, *Robert Venturi in memoriam*, <https://www.enricdilme.com>—

⁹ Com explica en "Apostilla a El nombre de la Rosa" en, Eco. U., *El nombre de la Rosa*, Barcelona, 2016: *¿Cómo decir "que era una hermosa mañana de noviembre" sin sentirse Snoopy?*

¹⁰ Ibidem, en l'apartat "Lo posmoderno, la ironia, lo ameno"

¹¹ Santuari de Meritxell, Complex residencial de la Comella i concurs de la CASS. Veure els tres en <https://www.enricdilme.com>

arquitectura sense arquitectes, 60 anys

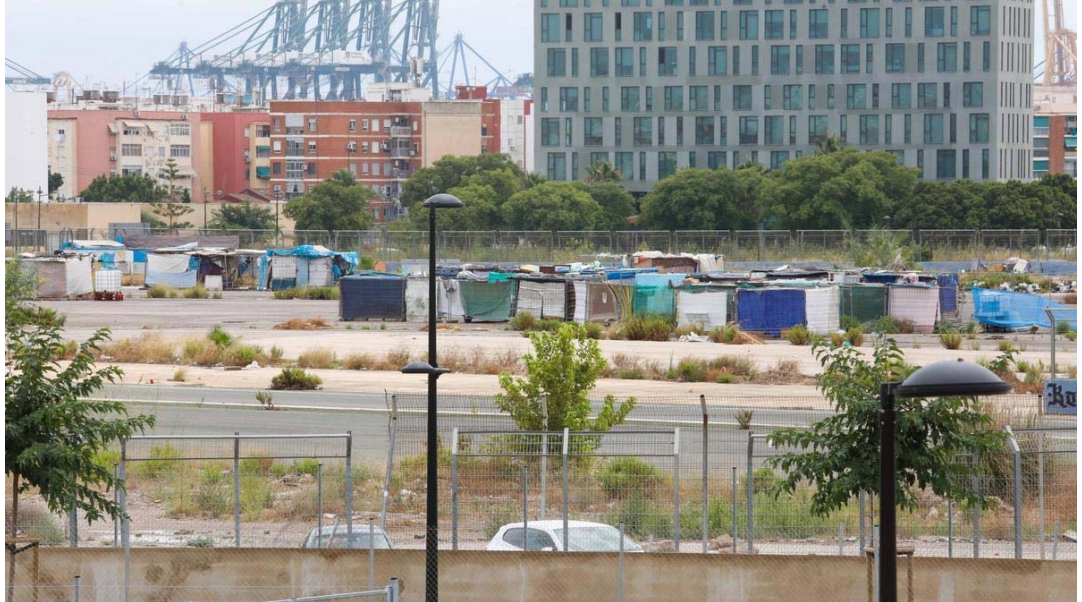
Perspectiva de la proposta monumental pel nou Santuari de Meritxell de R. Bofill, O. Bohigas, A. Pujal i P. Aixàs, 1973. Fons P. Aixàs.

Així doncs, les imatges de **Rudofsky** no van tenir repercussió i la visió postmoderna ha dominat el panorama arquitectònic des d'aleshores, com en la resta d'activitats de l'ésser humà. Tot el que ha vingut després: brutalisme, minimalisme, deconstructivisme, high tech... o fins i tot, el naïf regust ruralista, com ara els conjunts residencials anomenades "pletes", han estat altres cares de la postmodernitat.

Així i tot, l'arquitectura amb arquitecte continua sent ínfima al món. De fet, més que mai es basteix sense arquitectes, ja que la immensa majoria dels éssers humans viu en espais autoconstruïts. El que hagi sobrevolat el Caire, Mèxic DC o Tegucigalpa haurà vist un mar de barraques abans de reconèixer la ciutat tradicional. Ara bé, aquestes construccions no tenen arrels, no són l'efecte d'una tradició cultural, d'una experiència heretada, sinó el resultat desesperat d'una població necessitada d'un resguard urgent que basteix amb el que arreplega al seu voltant fins a esdevenir assentaments informals mancats de qualsevol servei tant en el Tercer Món com en el primer. Aquestes formacions espontànies, però, no tenen res a veure amb la construcció vernacular. Res a veure amb el que va retratar **Rudofsky** fa seixanta anys. Serien, en tot cas, l'altra cara de la moneda. La del capitalisme avançat.

arquitectura sense arquitectes, 60 anys

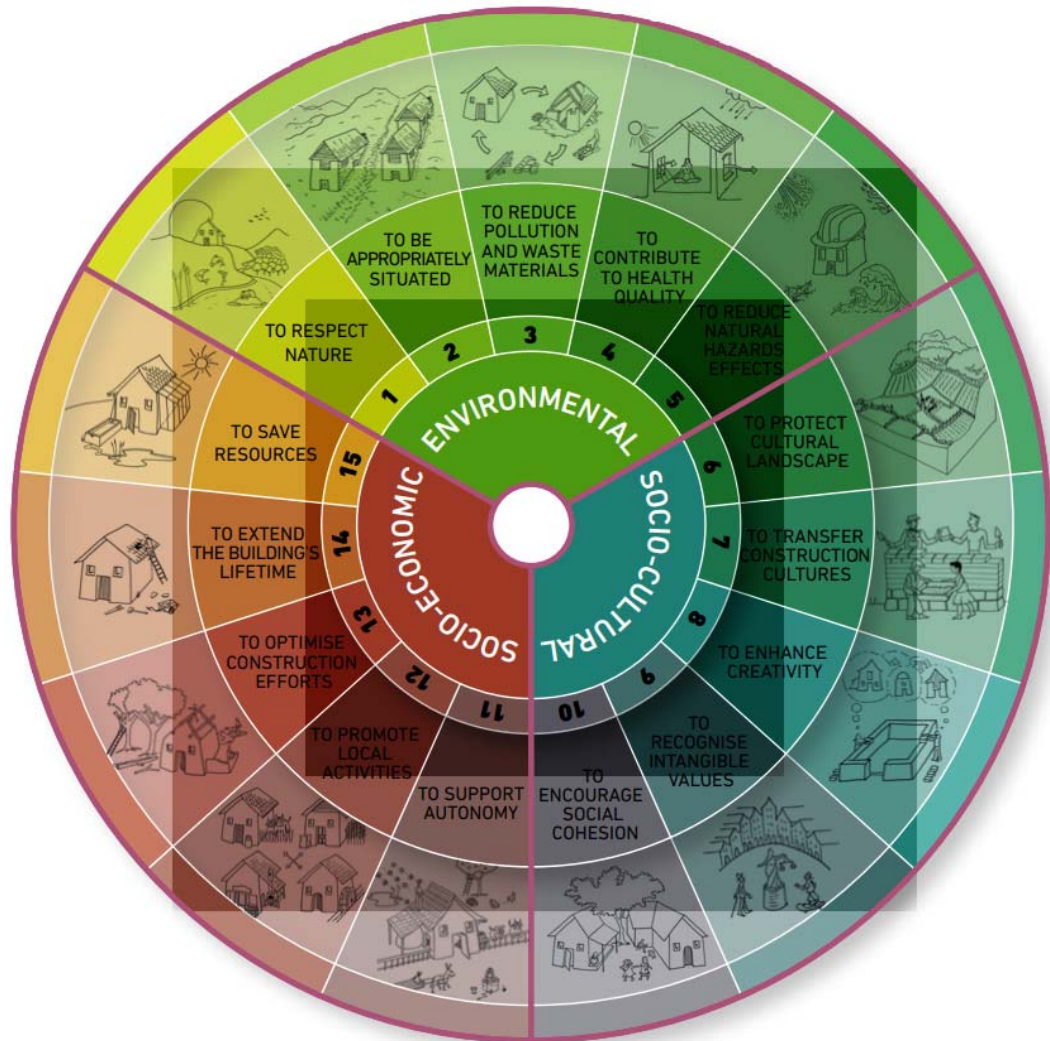
Barraquisme en el vell circuit de Formula 1 de València. Font: <https://www.levante-emv.com/valencia/2022/06/10/aumenta-24-cinco-anos-numero-67126074.html>. Consulta, octubre 2022

L'any passat, a l' Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de València (ETSAV), vaig tenir la sort de formar part del jurat de la tesi doctoral d'en **Marcel·lí Rosaleny**: *Arquitectura per a un territori. Principis de sostenibilitat en l'arquitectura vernacle de l'Albufera*.

El treball demostrava que les bases contemporànies de la sostenibilitat eren part indissociable de l'arquitectura vernacular i com aquesta podia ser un exemple per les noves construccions en l'actual moment de crisi climàtica, energètica i demogràfica.

arquitectura sense arquitectes, 60 anys

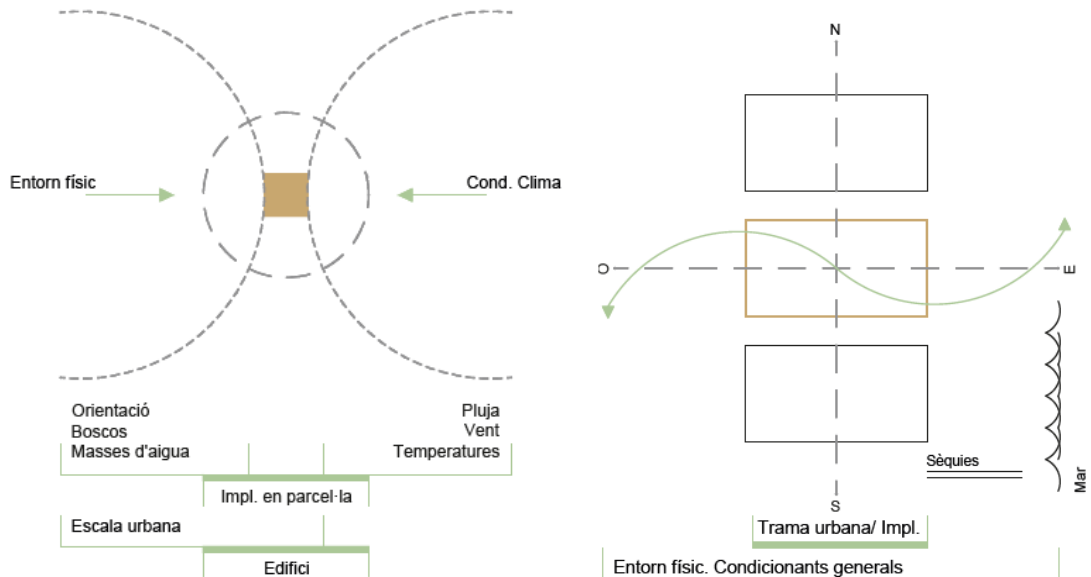

terre,
Grenoble, Escola Superior Gallaecia. Font: Guillaud, H., Moriset, S., Sánchez Muñoz, N., & Sevillano
Gutiérrez, E. (Eds.) (2014). Booklet-Ver-Sus: Lessons from vernacular heritage to sustainable
architecture. Grenoble: CRAterre & Escola Superior Gallaecia.

L'estudi se centrava en l'Albufera de València i concretament en la barraca tradicional d'aquella terra. Les ensenyances d'aquesta construcció tradicional no estaven en la reproducció d'unes formes, com em va reconèixer el doctorant en el torn de preguntes, perquè no és un tipus exportable a la casa de veïns, sinó amb les estratègies emprades per respondre amb seny les necessitats habitacionals ateses les condicions de l'entorn i els recursos disponibles. Quelcom molt més profund, molt més pensat que el simple revestiment per simular un aspecte tradicional. Quelcom encara per descobrir en molts llocs, i també a casa nostra.

arquitectura sense arquitectes, 60 anys

Esquemes de M. Rosaleny sobre la implantació adequada en general i la implantació adequada de la barraca valenciana en particular estrets de la tesi doctoral mencionada, pàgines, 206 i 212.

En la situació que estem, amb desastres com el que acabada de patir València, és més necessari que mai repensar la nostra forma d'ocupar el territori, i aprendre dels que ens han precedit, començant per exemples de l'Arquitectura sense Arquitectes.